

Krzysztof Tomasz Witczak
 Uniwersytet Łódzki
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-974X>
 e-mail: krzysztof.witczak@uni.lodz.pl

Scytyjskie zoonimy w leksykonie Hesychiosa

Scythian zoonyms in the Hesychian lexicon

Abstrakt

W niniejszym artykule przedyskutowano siedem scytyjskich glos zachowanych w leksykonie Hesychiosa z Aleksandrii (V–VI w. n.e.), które odnoszą się do udomowionych zwierząt lub do wschodnioeuropejskiej dzikiej fauny. Cztery spośród omówionych zoonimów mają potwierdzoną genezę scytyjską (*explicit*e wskazaną przez greckiego leksykografa), podczas gdy dwie inne glosy (ἄρavis · ἔλαφος „*aranis* – jeleni”; γοῖτα · οἶς „*goita* – owca”) zostały przypisane Scytom na podstawie uzasadnionego domniemania. Siódma glosa dotyczy typowo scytyjskiego napoju pozyskiwanego z mleka klaczy. Drobiazgowo przeprowadzona analiza materiału leksykalnego daje możliwość ustalenia jasnej etymologii trzech scytyjskich nazw zwierząt udomowionych: ‘owcy’ (scyt. γοῖτα < irań. **gaiθā*- f. ‘stado owiec’), ‘psa’ (scyt. παγαιν < **spakaiā*- ← irań. **śyaka*- m. ‘pies’) oraz ‘klaczy’ (gr. ἰπνάκη f. ‘napój z mleka klaczy’ ← scyt. **appākā* ← scyt. **appā*- ‘klacz, kobyła’ < **aspā*- < irań. **aśūā*- f. ‘ts.’). Ponadto grecki leksykograf z Aleksandrii odnotował scytyjskie nazwy czterech dzikich zwierząt, m.in. ‘renifera / łosia’ (scyt. τάρανδος ← ugrofi. **ćar/ań/ta* ‘renifer / łoś’), ‘jelenia’ (scyt. ἄρavis < irań. **aranis*, por. lit. *elenis*, *élnis* m. ‘jeleni’), ‘łabędzia’ (scyt. ἄγλυ < irań. **madgu*- ‘gatunek ptaka wodnego’) oraz ‘szarańczy’ (scyt. ἄδιδόρ < irań. **atahī-gar/a*/-, pierw. ‘pożerający trawę’).

Słowa kluczowe: Europa wschodnia, języki irańskie, kontakty językowe, leksykografia, zapożyczenia, zoonimy

Abstract

The article discusses seven Scythian glosses preserved in the lexicon of Hesychius of Alexandria (5th–6th AD), which refer to the domesticated animals or the East European wild fauna. Four among the analysed zoonyms have a confirmed Scythian origin (explicitly indicated by the Greek lexicographer), whereas two (ἄρavis · ἔλαφος “*aranis* – deer”; γοῖτα · οἶς “*goita* – sheep”) are attributed to the Scythian vocabulary based on a reasonable conjecture. The seventh gloss concerns a typical Scythian drink obtained from a mare’s milk. A meticulous analysis of lexical data makes it possible to determine clearly the etymology of three Scythian names for domesticated animals, namely sheep, dog and mare, cf. Scyth. γοῖτα ‘sheep’ (< Iran. **gaiθā*- ‘flock of sheep’); Scyth. παγαιν ‘dog’ (< **spakaiā*-

← Iran. **šyaka*- m. 'dog'); Gk. ἰππᾶκη f. 'mare's milk drink' (← Scyth. **appākā* ← Scyth. **appā*- f. 'mare' < **aspā*- < Iran. **ašūā*- f. 'id.'). Additionally, Hesychius of Alexandria noted four Scythian terms for wild animals, namely reindeer (or moose), deer, swan and locust, cf. Scyth. τάρανδος 'reindeer or moose' (← Finno-Ugric **čar/ań/ta* 'reindeer / moose'); Scyth. ἀρανίς 'deer, stag' (< Iran. **araniš*, cf. Lith. *elenis*, *ėlnis* 'deer'); Scyth. ἄγλυ 'swan' (< Iran. **madgu*- 'a species of water bird'); Scyth. ἀδύορ 'locust' (< Iran. **atahī-gar/a/-*, originally 'devouring the grass').

Keywords: Eastern Europe, Iranian languages, language contacts, lexicography, loanwords, zoonyms

1. Wprowadzenie

W artykule zamierzam przedyskutować scytyjskie nazwy zwierząt, zarejestrowane w leksykonie słów przestarzałych, rzadkich i dialektalnych, stworzonym pod koniec V stulecia lub na początku VI n.e. przez greckiego gramatyka i leksykografa Hesychiosa z Aleksandrii. Autor zamieścił znaczną liczbę terminów obcych, wynotowanych z rozmaitych źródeł literackich lub leksykograficznych. Niestety, nie ma pewności, z jakiego źródła Hesychios zaczerpnął scytyjskie nazwy zwierząt. Można jedynie domyślać się, że przejął je z jakiegoś greckiego opracowania historyczno-etnograficznego dotyczącego Scytii.

2. Język scytyjski

Scytowie byli ludem koczowniczym pochodzenia irańskiego, który przez długi okres przebywał na terenie północnego Przyczarnomorza, kontrolując lub podporządkowując sobie znaczny obszar stepów i lasostepu od Donu na wschodzie aż do masywu Karpat na zachodzie. Przyjmuje się powszechnie, że język scytyjski był używany w drugiej połowie pierwszego tysiąclecia p.n.e. i w pierwszych dwóch wiekach naszej ery. Pozycja języka scytyjskiego dotychczas nie została jednoznacznie ustalona w literaturze przedmiotu (Kullanda 2006: 194–209). Panuje jednak przekonanie, że scytyjski był reprezentantem grupy języków wschodnioirańskich (Schmitt 1989: 92–93; Witczak 1991; 1992). Dowodzą tego następujące zjawiska fonetyczne potwierdzone w zachowanych głosach oraz w scytyjskiej onomastyce:

2.1. Języki scytyjski traci fonem **h*- (< pie. **s*-) w nagłosie, jak tego dowodzi wypowiedź scytyjskiego łuczника, który w komedii Arystofanesa pt. *Tesmoforie* pomija wszędzie przydech mocny, mówiąc ὄπερ ['oper] zamiast ὄπερ ['hoper], ὠπερ ['o:oper] zamiast ὠπερ ['ho:oper] itd. (Witczak 1992:

53–54). Wszystkie zachodnioirańskie języki (także współczesne) zachowują inicjalne **h-*, np. śrpers. *haft* ‘siedem’, tadż. *haft*, ta. *häf*, bacht. *haft*, *häft*, kurd. *häft*, par. *höy* < irań. **hafta* ‘siedem’ < pie. **septm̃* ‘ts.’, cf. łac. *septem*, gr. ἑπτὰ ‘siedem’. Natomiast w językach wschodnioirańskich nagłosowe **h-* zostało utracone już w dobie średnioirańskiej, por. sogd. *ʾβt* [*avd*] ‘siedem’; chor. *ʾβd*; oset. *avd*; pszt. *owá*; jagn. *aft*, *avd*; jazg. *uvd*; mundż. *ovdá* ‘ts.’.

2.2. Scyt. *l* kontynuuje irański fonem **d*, podobnie jak to się dzieje w innych językach wschodnioirańskich (np. w baktryjskim, paszto, waziri i jidgha), por. scyt. Σκόλοτοι (*Hist.* IV 6) ‘własna nazwa Scytów’ < irań. **skuda-tā-f*. coll. ‘łucznicy’, skąd także gr. Σκύθαι m. pl. ‘Scytowie’ (Szemerényi 1980: 17–23; Witczak 1992: 52–53); scyt. Παραλάται (*Hist.* IV 6) ‘nazwa dynastii panującej nad Scytami królewskimi’ < irań. **paradāta-*, por. aw. *paradāta-* (Witczak 1992: 52; Loma 2000: 343; Schmitt 2003: 9, przyp. 30; Kullanda 2006: 196; Mayrhofer 2006: 15); pszt. *lás*, jidgha *las* ‘dziesięć’ (< irań. **daśa* ‘ts.’). W językach zachodnioirańskich fonem **d* zachowuje się bez zmian, podczas gdy w językach wschodnioirańskich ulega on regularnej spirantyzacji, dając [ð], a następnie nawet [l].

Powyższe dwie zmiany wyraźnie poświadczają przynależność języka scytyjskiego do zespołu wschodnioirańskiego.

3. Scytyjskie glosy w leksykonie Hesychiosa

Wydaje się, że niektóre glosy scytyjskie mogły pochodzić z dzieła Hekatajosa z Miletu (ok. 550 – ok. 475 p.n.e.), greckiego historyka i geografę. W dziele pt. *Mapa świata* (gr. *Περίοδος γῆς*) opisał on kraje położone na północ od Morza Czarnego, kontrolowane przez irańskie plemiona Scytów. O dwa pokolenia młodszy historyk Herodot z Halikarnasu (ok. 484 – ok. 426 p.n.e.) w czwartej księdze *Dziejów* zawarł drogocenny i zachowany do dnia dzisiejszego opis Scytii, gdzie zamieścił scytyjskie nazwy własne i pospolite. W tym dziele nie spotyka się jednak analizowanych w niniejszej rozprawce lokalnych nazw zwierząt¹. Do realiów scytyjskich odwołują się także późniejsi pisarze

¹ Można też założyć, że niektóre glosy scytyjskie trafiły do eposu Arysteasza z Prokonazu (VII w. p.n.e.) pt. *Arimaspea*, opisującej rozmaite ludy północno-wschodniej Europy, względnie do jakiegoś antycznego komentarza do tego utraconego dzieła poetyckiego. Herodot wydaje się podążać za Arysteaszem, gdy stwierdza, że Scytowie przejęli podanie o gryfach strzegących złota od Issedonów, a „od Scytów my [Grecy] znów je wzięliśmy i nazywamy jednookich po scytyjsku „Arimaspami”; bo *arima* zwą Scytowie jedynekę, a *spu* oko” (tłum. S. Hammer 1959: 283). Wydaje się, że scytyjska eksplanacja Arimaspów jako jednookich mogła po raz pierwszy pojawić się w niezachowanym eposie Arysteasza (Hammer 1959: 388).

greccy (m.in. historyk grecki Teopomp z Chios, ok. 380 – ok. 315 p.n.e.), rzadziej autorzy łacińscy, ale relatywnie rzadko przytaczają oni wyrazy scytyjskie lub przejęte z języka scytyjskiego.

3.1. Scytyjska nazwa łabędzia

Głosa Hesychiosa ἄγλυ · ὁ κύκνος, ὀπὸ Σκυθῶν (Latte 1953: 24; Cunningham 2018: 31) „*áglu* – łabędź, [termin używany] przez Scytów” określa dużego wędrownego ptaka wodnego mającego charakterystyczne białe upierzenie (Brust 2005: 42). Scytowie mogli znać dwa gatunki łabędzia, mianowicie łabędzia niemego (*Cygnus olor* L.) oraz łabędzia krzykliwego (*Cygnus cygnus* L.). Zasięg występowania obu tych gatunków obejmuje południową Ukrainę i teren Przyczarnomorza, przy czym łabędź niemy przebywa w tej strefie przez cały rok, łabędź krzykliwy wyłącznie zimą.

Literatura przedmiotu uznaje scytyjską nazwę łabędzia za niejasną i nieobjaśnioną (Mayhofer 2006: 21). Paul de Lagarde (1866: 277) próbował zestawzić wyraz scyt. ἄγλυ [áglu] ‘łabędź’ z ormiańskim apelatywem *angl* ‘sęp’ (gen. sg. *angel*, gen. pl. *angelac*)². Zestawienie to w późniejszym czasie zaakceptował Ačarian (1926: 184), a także Adontz (1927: 187). W nowszych czasach powyższą identyfikację rozważał Greppin (1978: 39), podkreślając odmienność gatunkową łabędzia i sępa. Manfred Brust (2005: 42–43) stara się wywieść nazwę scytyjską ἄγλυ z praformy **anglu* (nom. sg. rodzaju nijakiego), co nie przekonuje z kilku powodów. Po pierwsze, nazwy ptaków w językach indoeuropejskich są zasadniczo rodzaju męskiego lub żeńskiego. Po drugie, język scytyjski, podobnie jak inne języki irańskie, zmienia fonem pie. **l* w [r]. Po trzecie, język scytyjski należy do wschodnioirańskiej grupy językowej, w której wprowadzono wtórny fonem płynny [l] jako regularny kontynuant spółgłoski zębowej dźwięcznej **d* [d]³. Po czwarte, należy poszukiwać objaśnienia scytyjskiej nazwy łabędzia przede wszystkim na gruncie irańskim lub indoirańskim, a nie sięgać po bardzo niepewne zestawienie z nazwą ormiańską⁴.

² Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w roku 1866 język ormiański był uważany za reprezentanta podrodziny irańskiej. Dopiero dziewięć lat później Herman Hübschmann (1875) udowodnił samodzielny status języka ormiańskiego, który na przestrzeni dziejów wchłonął sporą liczbę iranizmów.

³ Por. Freiman 1925: 120–125; Kullanda 2006: 196–197.

⁴ Naszym zdaniem, termin orm. *angl* ‘sęp’ nie powinien być oddzielany od śrgr. ἄγγυλας [agilas] m. ‘orzeł’ (Thompson 1966: 1) oraz ngr. dial. (Eubea) ἀγκέλης [agelis] ‘sokół’. Wszystkie wymienione tu nazwy oznaczają ptaki drapieżne. Tzitzilis (1987: 106) derywuje powyższe greckie słowa z łac. *aquila* f. ‘orzeł’. Por. także Witczak (1999: 180–181).

Naszym zdaniem, termin scytyjski *áglu* wydaje się reprezentować zoonim indoirański **madgus* (m.) oznaczający jakiegoś ptaka wodnego (Witczak 1992: 53), por. npers. *māy, māgh, māq* ‘ptak wodny o ciemnym ubarwieniu; kormoran’ (Horn 1893: 213; Steingass 1957: 1141)⁵, tadż. *moy* ‘łyska, *Fulica atra* L. / лысуха’ (Edelman 2015: 96), stind. *madgú-* m. ‘jakiś ptak nurkujący (gatunek ptaka wodnego lub kormorana / a diver-bird (a kind of aquatic bird or cormorant)’ (Monier-Williams 1999: 779)⁶. W języku staroindyjskim nastąpiła oczekiwana zmiana semantyczna, gdyż łabędzie w Indiach nie występują i odziedziczony leksem, oznaczający ‘łabędzia’, musiał być przeniesiony na innego ptaka wodnego. Wydaje się, że forma scytyjska utraciła nagłosowe **m-* na skutek zjawiska sandhi w zwrotach typu *tam madgum* (acc. sg.) ‘tego ptaka wodnego’ > *tam *adgum* ‘tego łabędzia’, skąd później **algu* i ostatecznie na skutek metatezy spółgłosek utrwalił się scytyjski zoonim *áglu* ‘łabędź’.

3.2. Scytyjska nazwa szarańczy

Glosa Hesychiosa ἀδιγόρ · τρωξάλλις, ὑπὸ Σκυθῶν (Latte 1953: 42; Cunningham 2018: 53) „*adigór* – szarańcza, [termin używany] przez Scytów” mogłaby z powodzeniem reprezentować scytyjski wyraz złożony **adi-gár-* oznaczający ‘(owada) pożerającego trawę’, por. awestyjski rdzeń werbalny *gar-* ‘zreć, pożerać’ i dwa podobne złożenia: aw. *aspō.gar-* adi. ‘pożerający konie’, *nərə.gar-* adi. ‘pożerający mężów’ (Rastorgueva, Edelman 2007: 156–160). Scytyjska nazwa szarańczy lub pasikonika nie ma odpowiednika w innych językach irańskich (Brust 2005: 43–45), gdzie panuje niepodzielnie wyraz sprowadzający się do irańskiego archetypu **madaxa-*, por. awest. *madaxa-* m., *madaxā-* f. ‘szarańcza, jakieś szkodliwe zwierzę / Heuschrecke, ein daevisches Tier’ (Bartholomae 1901: 1114), chor. *mθx*, śrpers. *mayk, mayg*, baktr. *μαλαχο*, pszt. *malax* (skąd npers. *malax*), bal. *madag, maday* ‘szarańcza’ (Edelman

⁵ Definicja słownikowa brzmi: ‘A cormorant, having a black spot on the head; a kind of pigeon, greenish or reddish about wings, breast, and tail’ (Steingass 1957: 1141, s.v. *māgh*).

⁶ Jeden z anonimowych recenzentów proponuje alternatywne zestawienie scyt. ἄγλυ ‘łabędź’ z apelatywem npers. *arğ* (Zand. *areğa, arega*) ‘a bird with soft plumage, a swan’ (Steingass 1957: 34). Powyższe zbliżenie jest fonologicznie i semantycznie przekonujące, choć wymaga przyjęcia metatezy grupy konsonantycznej albo w języku scytyjskim, albo w nowoperskim. Czy scytyjski ornitonim należy zestawić z irańskim przymiotnikiem **argawa-* ‘wspaniały, okazały, świetny, błyszczący’? Zwykle się przyjmuje, że part. *argawa-* // *argawa-* [‘rğ’w, ‘gr’w] adi. ‘великолепный, блестящий’, npers. *arγawān* ‘purpura’ oraz oset. *ærğæw* ‘macica perłowa’ (Abaev 1958: 177; Rastorgueva, Edelman 2000: 220–221), są motywowane przez irański apelatyw **arga-* ‘cena, wartość’ (= wed. *arghá-* m. ‘ts.’) < pie. **h₂elgh^uós* m. ‘wartość, cena, korzyść, zysk’, cf. gr. ἀλφή f. ‘zysk’.

2015: 106), albo do irań. **matuka-*, por. oset. (irańskie) *mætyx* ‘szarańcza’ (Abaev 1973: 108). Od tej ostatniej nazwy urobiono irańską nazwę plemienną Ματυκέται⁷.

Pierwszy człon **adi-* ‘trawa’ wywodzi się z irańskiego archetypu **atahī-* (Witczak 2001: 45; 2005: 285), por. skr. *atasa-* m. ‘krzak, gąszcz / bush, thicket’ (orig. ‘gąszcz traw’), *atasī-* f. ‘len, *Linum usitatissimum* L.’, pali *atasī-* f. ‘ts.’, prakr. *ayasī-*, *alasī-* f., nep. *alas*, kaszm. *aliś* f. ‘len, siemię lniane / flax, linseed’ (Turner 1966: 11, nr 198). Wymienione terminy indoirañskie sprowadzają się do pie. **h₂et-* ‘trawa’, por. toch. A *āti* f., toch. B *ātiyai*, *ātyai* (obl. sg.) ‘trawa’, het. *hattar* ‘gatunek pszenicy’, lik. *χθθase* ‘siano, pokarm’, pol. *otawa* f. ‘jesienny pokos łąki, potraw’, lit. *atólas* m. ‘drugi pokos traw z łąk, potraw, otawa’, lot. *atāls* m. ‘ts.’, stprus. *attolis* m. ‘otawa’ (Witczak 2001: 43–47; 2005: 285). Innymi słowy, Scytowie uznawali szarańczę za owada ‘pożerającego trawę’. W językach indoeuropejskich występują podobne formacje złożone, zawierające w drugim członie apelatyw pie. **g^uorós* adi. ‘pożerający’, m. ‘ten, który pożera; żarłok’, np. lit. *prāgaras* m. ‘żarłok’, wtórnice ‘otchłań, piekło’ (Smoczyński 2007: 480); wed. *ajagará-* m. ‘boa dusiciel, *Boa constrictor* L.’, dosłownie ‘pożerający kozy’ (Monier-Williams 1999: 9)⁸, łac. *carnivorus* adi. ‘pożerający mięso’, gr. *ιχθῦβόρος* adi. ‘pożerający ryby’, lit. *žùgara* f. ‘czapla, *Ardea*’, dosłownie ‘pożerająca ryby’⁹ (Smoczyński 2007: 792). Człon *-γór*, poświadczony w scytyjskiej nazwie ‘szarańcza’, może także reprezentować indoirañski archetyp **-gará-* (< pie. **-g^uoró-*). Wydaje się, że język scytyjski już w piątym stuleciu p.n.e. utracił samogłoski tematyczne (m.in. osnowy na *-o-*), co potwierdza m.in. scytyjski apelatyw *oiór* m. ‘mąż, mężczyzna’, sprowadzający się do irańskiego **vīrā-* m. ‘mąż, mężczyzna’, por. wed. *vīrahī* m. ‘ts.’; aw. *vīra-* ‘ts.’ (Mayrhofer 2006: 14), por. wzmiankę historyka greckiego Herodota (*Hist.* IV 110): οἰὸρ γὰρ καλέουσι ἄνδρα „[Scytowie] bowiem nazywają męża *oiór*”.

3.3. Domniemana scytyjska nazwa jelenia

Kolejna glosa Hesychiosa pojawia się bez desygnacji etnicznej: ἀρανίς · ἔλαφος (Latte 1953: 235; Cunningham 2018: 317) „*aranís* – jeleń”. Wyraz ten wydaje się odpowiadać prasłowiańskiej nazwie jelenia **elenь*,

⁷ Zob. Abaev (1973: 108). Należy zaznaczyć, że Tochtasiev (2005: 74) odrzuca „totemiczną” interpretację etnonimu, sugerowaną przez Abaeva (1979: 295).

⁸ Wedyjskie słowo daje się restytuować (przynajmniej teoretycznie) jako indoirañski wyraz złożony **aja-gará-* (< pie. **h₂eǵo-g^uorh₂ós*).

⁹ Formę grecką i litewską można z powodzeniem sprowadzić do jednolitego archetypu pie. **d^hǵ^huh₂-g^uorh₂ós* adi. ‘pożerający ryby’.

**elenjb*, **elenb* m. ‘jeleń, *Cervus elaphus* L.’ (< biał. **elen-i-s*), por. pol. *jeleń* m. ‘*Cervus elaphus* L.’, cz. *jelen* m. ‘jeleń; żuk jelonek’, sch. *jèlen* m. ‘jeleń’, ros. *олень* m. ‘ts.’ (Derksen 2008: 140). Bliski odpowiednik jest także poświadczony w języku litewskim, por. lit. dial. *elenis* ‘jeleń, *Cervus elaphus* L.’. Przypuszcza się, że litewska forma literacka *ėlnis* (gen. sg. *ėlnio*) m. ‘jeleń’ jest sekundarna i „zawdzięcza swój akut synkopie i wydłużeniu zastępczemu” (Smoczyński 2007: 146). Pierwotna indoeuropejska nazwa jelenia (pie. **h₁elens* m. ‘jeleń szlachetny, *Cervus elaphus* L.’) reprezentowała osnowę konsonantyczną na *-n-* (por. orm. *etn*, gen. sg. *etin* ‘jeleń’ < pie. **h₁elens*, gen. sg. **h₁elenos* ‘ts.’). W językach bałtosłowiańskich zrezygnowano z osnowy konsonantycznej i zastąpiono ją osnową na **-i-*, potem osnową na *-io-*, a niekiedy nawet produktywną osnową na *-o-*.

Termin *ἀρavis* ‘jeleń’, o ile faktycznie odpowiada wyrazowi lit. *elenis* m. ‘jeleń szlachetny, *Cervus elaphus* L.’ oraz psł. **elenb* m. ‘ts.’, poświadcza aż dwie zmiany fonetyczne typowe dla języków indoirańskich (pie. **e* > irań. **a*, pie. **l* > irań. **r*) (Witczak 1990: 49, przyp. 2; 2005: 284). Opowiadam się za scytyjskim pochodzeniem glosy Hesychiosa, kierując się metodą wykluczeń. W innych historycznych językach irańskich pojawiają się odmienne apelatywy określające jelenia, np.

3.3.1. awest. *gavasna-* m. ‘jakieś dzikie zwierzę’ (Bartholomae 1904: 510), przypuszczalnie ‘jeleń kaspijski’; śrpers. (pahlawi) *gawazn* [gw’zn] ‘jeleń, łania’ (MacKenzie 1971: 16), npers. *gavazn* ‘jeleń’ (Hübschmann 1895: 90). sogd. *γ’wzn* ‘jeleń’, chor. *γwz(y)n* m. ‘jeleń’, *γwzn’n* f. ‘łania’, chot. *ggūysna-* ‘jeleń’ (Bailey 1979: 87), dari *gavazn* ‘jeleń kaspijski, maral, *Cervus elaphus maral* Gray’, tadż. *gavazn* ‘jeleń’¹⁰, pszt. (← npers.) *gāwáz* m. ‘jeleń’, *gāwáza* f. ‘łania’ (Morgenstierne 2003: 28), oset. (iroń.) *qwaz*, *qæwaz*, (dig.) *γæwanz* ‘samica jelenia, łania’ (Abaev 1973: 319–320) < irań. **gawazna-* m. ‘jeleń’, **gawaznā-* f. ‘łania’ (Rastorgueva, Edelman 2007: 207–208; Sadovsky 2017: 574);

3.3.2. sar. *γüej* ‘jeleń; dzikie rogate zwierzę, ibex’ < irań. **guwaka-* m. ‘rogate zwierzę’ (Rastorgueva, Edelman 2007: 214). Nieco inny wywód proponuje lingwista norweski Georg Morgenstierne, który wyraz sprowadza do praformy irań. **gauka-* m. ‘zwierzę podobne do bydlę rogatego’ (Morgenstierne 1974: 36), por. skr. *gokā* f. ‘jałówka, krówka’;

3.3.3. oset. *sag* ‘jeleń szlachetny, *Cervus elaphus* L.’, pl. *sagtæ*, dig. *sægtæ* (Abaev 1979: 11–16) < irań. **šāka-* (← alt. **sīgō* ‘jeleń, zwierzę rogate / deer, horned animal’ lub alt. *sūku* ‘jeleń, łania / deer, female deer’; Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1243–1244, 1316). Wyraz za pośrednictwem Alanów,

¹⁰ Zapożyczeniem tadżyckim jest wyraz szugnański *gawaz(n)* ‘jeleń’ (Rastorgueva, Edelman 2007: 208).

przodków kaukaskich Osetyńców, trafił do innych języków kaukaskich: bach. *sag* ‘jelen’, czecz. *saj* ‘jelen’; ing. *saj* ‘jelen’; szaps. *šīye* ‘jelen’, kab. *šax* ‘jelen’ (Abaev 1979: 15)¹¹.

Skoro w historycznych językach irańskich występują odmienne terminy oznaczające ‘jelenia’, to irańskojęzyczny zoonim ἀρανίς (< ie. **elenis* < pie. **h₁elen-s*) może być bez trudu przypisany Scytom, z którymi Grecy nadczarnomorscy stykali się przez wiele wieków. Hipoteza, że wschodnio-irańscy Scytowie, zasiedliwszy VIII–VII w. p.n.e. stepy przyczarnomorskie i wkroczywszy na pobliskie obszary lasostepu, zapożyczyli nazwę jelenia od sąsiadujących z nimi Bałtów lub Słowian, a następnie dostosowali ją umiejętnie do własnego systemu fonologicznego, niezbyt przekonuje. Scytowie posiadali przecież fonem **l*, będący kontynuantem irańskiej spółgłoski zębowej dźwięcznej **d*, który mogli wykorzystać w przypadku obcojęzycznego zapożyczenia. Co więcej, zmiana indoeuropejskiego fonemu **l* > **r* jest w pełni regularnym (prehistorycznym) procesem w językach irańskich, podobnie jak zmiana samogłoski ie. **e* w irań. **a*.

3.4. Domniemana scytyjska nazwa owcy

Głosę Hesychiosa (występującą bez desygnacji etnicznej) γοῖτα · οἶς (Latte 1953: 386; Cunningham 2018: 517) „*goīta* – owca” uznaje się za potencjalnie scytyjską z tego powodu, że trudno ją oddzielić od innej glosy Hesychiosa o ewidentnie scytyjskim rodowodzie: Γοιτόσυρον τὸν Ἀπόλλωνα. Σκύθαι (Latte 1953: 386; Cunningham 2018: 517) „*Goitósyron* – Apollona [tak nazywają] Scytowie”. Bóstwo scytyjskie o imieniu *Gojtósyros* lub *Oitosyros* pojawia się u Herodota z Halikarnasu (*Hist.* IV 59), gdzie jest także utożsamiane z greckim bogiem Apollonem¹². Edytorzy leksykonu Hesychiosa sugerują, że gramatyk z Aleksandrii zaczerpnął głosę z dzieła Herodota. Należy jednak zwrócić uwagę, że grecki historyk wymienia teonim scytyjski w mianowniku liczby pojedynczej (Ἀπόλλων δὲ Γοιτόσυρος), podczas gdy glosa Hesychiosa podaje zarówno lemat, jak i objaśnienie w formie biernika

¹¹ W języku osetyńskim funkcjonuje także termin określający ‘skórę jelenia’, por. oset. (iroń.) *sagzarm*, (dig.) *sagzar* ‘ts.’ (< irań. **śāka-čārman-*).

¹² Tekst Herodota (*Hist.* IV 59) brzmi: ὀνομάζεται δὲ σκυθιστὶ Ἰοτιή μὲν Ταβίτι, Ζεὺς δὲ ὀρθότατα κατὰ γνώμην γε τὴν ἐμὴν καλεόμενος Παναῖος, Γῆ δὲ Ἀπί. Ἀπόλλων δὲ Γοιτόσυρος, οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη Ἀργίμπασα, Ποσειδῶν δὲ Θαγιμασάδας. ἀγάλματα δὲ καὶ βωμοὺς καὶ νηοὺς οὐ νομίζουσι ποιεῖν πλὴν Ἀρεῖ. τοῦτο δὲ νομίζουσι. „Hestia nazywa się po scytyjsku *Tabitī*, Zeus, najsluszniej moim zdaniem, *Papajos*, Ziemia *Apī*, Apollo *Gojtósyros*, niebiańska Afrodyta *Argimpasa*, Posejdon *Tagimasaadas*. Posągów, ołtarzy i świątyn nie godzi się u nich stawiać żadnemu z bogów oprócz Aresa; temu zwyczaj pozwala je wznosić” (Hammer 1959: 295).

liczby pojedynczej. Wydaje się zatem, że leksykograf z Aleksandrii zaczerpnął powyższą głose z jakiegoś innego źródła greckiego, gdzie podano motywację scytyjskiego teonimu i dodatkową informację, że wyraz scyt. γοῖτα odpowiada jońskiemu apelatywowi οἴς f. ‘owca’¹³.

Pierwszy człon scytyjskiej nazwy własnej Γουτό-ουπος zwykle zestawia się z irańską formacją kolektywną: **gaiθā*- f. ‘życie; środki do życia’, wtórnie ‘żywy inwentarz; zwierzęta hodowlane, bydło, stado zwierząt’ (Rastorgueva, Edelman 2007: 107), por. awest. *gaeθā*- f. ‘żyjątko, istoty żywe, zwierzęta hodowlane, inwentarz żywy’ (Bartholomae 1904: 476–478), stpers. *gaiθā*- f. ‘żywy inwentarz, bydło’ (Kent 1953: 182), śrpers. *gēh* ‘stado’, śrpers. *gēhān* ‘świat’, sogd. *γδh* f. ‘stado bydła; stado owiec’, chor. **gyθ* [*gēθ*] ‘stado; bydło’, pszt. *yelé* f. ‘stado owiec, kierdel / отара, стадо’, waz. *γyēla* f. ‘stado owiec i kóz’ (< irań. **gaiθā*- lub **gaiθyā*-).

Scytyjski teonim Γουτό-ουπος (< irań. **gaiθa-šura*- m. ‘pan stada bydła lub owiec’) przypomina do złudzenia formację stpers. *gaiθā-pati*- ‘właściciel stada’ (Rastorgueva, Edelman 2007: 107), a także part. *gyhb’n* [*gēhbān*] ‘opiekun świata’, śrpers. i chor. *gyhb’n* ‘pasterz’ (< irań. **gaiθa-pāna*- ‘ten, który ochrania stado; pasterz’).

Wydaje się, że poświęczona w leksykonie Hesychiosa forma γοῖτα f. ‘owca’ dokumentuje proces wtórnej syngularyzacji dawnej irańskiej nazwy zbiorowej **gaiθā*- w jego sensie konkretnym ‘stado owiec’. W językach indoirańskich pojawia się szereg przykładów dokumentujących analogiczne zjawisko.

Uważam, że niegrecki apelatyw γοῖτα f. ‘owca’ został przywołany w jakimś nieznanym źródle literackim, z którego korzystał Hesychios z Aleksandrii, w celu objaśnienia etymologii scytyjskiego teonimu Γουτό-ουπος (dosłownie ‘pan owczego stada’). Bóg scytyjski był, podobnie jak Apollo, opiekunem owczych stad. Jeżeli ten domysł jest prawidłowy, to Hesychiosowa glosa γοῖτα · οἴς musi być przypisana Scytom.

3.5. Scytyjska nazwa klaczy (i konia)

Hesychios z Aleksandrii nie przytacza *explicite* scytyjskiej nazwy konia, ale podaje następującą głose odnoszącą się do żywności pozyskiwanej z mleka klaczy: ἰππάκη · Σκυθικὸν βρώμα ἐξ ἵππου γάλακτος. οἱ δὲ ὀξύγαλα ἵππειον, ᾧ χρῶνται Σκύθαι. πίνεται δὲ καὶ ἐσθίεται πηγνύμενον, ὡς Θεόπομπος ἐν τρίτῳ αὐτοῦ λόγῳ · καὶ μάνδραν ἵππων παρὰ Λάκωσιν (Latte 1966: 369; Cunningham 2020: 467) „*hippake* – scytyjska żywność [pozyskana] z mle-

¹³ W dialekcie attyckim, a także w kojné hellenistycznej, nazwa owcy brzmiała πρόβατον n. ‘owca’.

ka kobyły; inni zaś [tak nazywają] kwaśne kobyle mleko, którego używają Scytowie; piją je i jedzą ścięte, jak [podaje] Teopomp w swoim trzecim dialogu; i [tak samo nazywa się] zagroda dla koni u Lakonów”.

Większość badaczy uważa, że użyty przez Teopompa z Chios, historyka greckiego z IV w. p.n.e., a następnie powtórzony przez Hesychiosa termin *hippakē* jest czysto grecką formacją¹⁴, inni z kolei dopuszczają ewentualność, że powyższy termin może być uznany za helleńską adaptację nazwy scytyjskiej **aspakā-* f. ‘kwaśne mleko kobyły’, derywowanej od apelatywu irańskiego **ašūā-* f. ‘klacz, kobyła, samica konia’ ← **ašūa-* m. ‘koń’ (Rastorgueva, Edelman 2000: 243–244; Sadovsky 2017: 574). Ten ostatni domysł wydaje się prawdopodobny także z tego powodu, że grupa konsonantyczna **-šy-* w języku scytyjskim przekształca się w **-sp-*, a następnie **-pp-* (por. 3.6.). Należy przypuszczać, że scytyjska nazwa klaczy brzmiała **aspā*, w późniejszym okresie **appā*. Być może w czasach historyka Teopompa (IV w. n.e.) scytyjska nazwa napoju z kobylego mleka (przypuszczalnie kumysu) przybrała już nowsze brzmienie **appakā-*, przez co łatwiej kojarzyła się z grecką formą (*h*)*hippakē*.

3.6. Scytyjska nazwa psa lub suki

Hesychios z Aleksandrii przytacza także scytyjską nazwę psa względnie suki. Stosowna glosa brzmi następująco: παγαιή κῦων. Σκυθιστί (Hansen 2005: 3) „*pagaiē* – pies/suka, po scytyjsku”¹⁵. Nazwa ta nie pojawia się w dziele Herodota. Historyk z Halikarnasu przekazuje jednak medyjską nazwę *onāka* f. ‘samica psa, suka’ (*Hist.* I 110). Nie ulega wątpliwości, że oba leksemy (tj. scyt. παγαιή oraz med. *onāka*) są pokrewne (Brust 2005: 500) i ostatecznie sprowadzają się do archetypu **spaka-* m. ‘pies’ (< irań. **šyaka-*), por. aw. *spaka-* m. ‘pies’ (Sadovski 2017: 574). W przypadku wyrazu scytyjskiego mamy do czynienia z jakąś dodatkową derywacją.

Herodot z Halikarnasu przytoczył apelatyw medyjski *onāka* f. ‘samica psa; suka’ w celu objaśnienia medyjskiego imienia osobowego *Spakō* (gr. Σπακώ):

¹⁴ Należy się zgodzić, że apelatyw lakoński *ἱππάκῃ* (= gr. att.-joń. *ἱππάκη*) w sensie ‘zagroda dla koni’ ma niewątpliwie rodzimą motywację (por. gr. myk. *i-qo*, hom. ἱππός m. ‘koń’) i przejrzystą derywację. Dzięki Teopompowi wyraz grecki pozyskał nowe znaczenie ‘kwaśne mleko kobyły’, związane z kulturą Scytów i innych wędrownych ludów irańskich.

¹⁵ Grecki wyraz κῦων może oznaczać zarówno ‘psa’, o ile jest powiązany z męskim rodzajnikiem *ō* (< ie. **so*), jak i ‘samice psa, sukę’ (wówczas przed rzeczownikiem występuje żeński rodzajnik *ῆ* < ie. **sā*). Glosa Hesychiosa nie zawiera rodzajnika, dlatego nie można jednoznacznie skonkretyzować znaczenia. Postać lematu, zakończonego na *-iḥ* (o ile hellenizacja scytyjskiego wyrazu została przeprowadzona poprawnie), mogłaby sugerować, że nieznanemu greckiemu autorowi chodziło raczej o sukę.

ταῦτα εἶπε καὶ αὐτίκα ἄγγελον ἔπεμπε ἐπὶ τῶν βουκόλων τῶν Ἀστυάγεος τὸν ἠπίστατο νομάς τε ἐπιτηδεοτάτας νέμοντα καὶ ὄρεα θηριωδέστατα · τῷ οὔνομα ἦν Μιτραδάτης, συνοίκεε δὲ ἑωυτοῦ συνδούλη, οὔνομα δὲ τῇ γυναικὶ ἦν τῇ συνοίκεε Κυνώ κατὰ τὴν Ἑλληνῶν γλώσσαν, κατὰ δὲ τὴν Μηδικὴν Σπακῶ · τὴν γὰρ κύνα καλέουσι οπάκα Μηδοί. „Tak powiedział [Harpagos] i zaraz wysłał gońca do jednego z pasterzy wołów Astiagesa, o którym wiedział, że posiada pastwiska na bardzo odpowiednich miejscach i w najdzikszych górach, a któremu na imię było Mitradataes. Żył on w małżeństwie ze współniewolnicą, na imię zaś żonie było po helleńsku Kyno, po medyjsku Spako: bo sukę nazywają Medowie *spaka*” (tłum. S. Hammer 1959: 72).

Sądzę, że Hesychiosowa glosa παγαίη · κύων. Σκυθιστι miała analogiczny, czyli typowo eksplanacyjny charakter. Nieznany autor grecki, piszący w dialekcie jońskim, przytoczył scytyjski wyraz παγαίη wyłącznie po to, by wyjaśnić scytyjskie imię osobowe. O jaką postać historyczną mogło chodzić? Przypuszczam, że nieznany grecki pisarz omawiał rządy króla scytyjskiego, który w siódmym wieku p.n.e. poprowadził najazd Scytów na tereny zakaukaskie, tj. Asyrię, Medię i Persję. Herodot nie wymienia jego imienia, choć wspomina o najazdach Scytów na tereny zakaukaskie. Źródła asyryjskie uzupełniają tę lukę. Na trzech inskrypcjach, wykonanych na polecenie asyryjskiego króla Asarhaddona, został imiennie wymieniony scytyjski dowódca *Iš-pa-ka-a-a*, pokonany przezeń w roku 676/675 p.n.e. (Borger 1956: 52, 100; Mayrhofer 2006: 9). Imię scytyjskiego wodza, rekonstruowane jednomyślnie jako **Spaka-iā-* (Mayrhofer 2006: 9), nawiązuje bez wątpienia do irańskiego apelatywu **spaka-* ‘pies’. Wspomniany antropomim scytyjski w tekście greckim (np. u Hekatajosa z Miletu lub Teopompa z Chios) powinien być zapisany jako **Σπακαίης* lub **Σπαγαίης*¹⁶.

Termin scytyjski, oddany w dialekcie jońskim języka starogreckiego jako παγαίη ‘pies/ suka’, ewidentnie sprowadza się do archotypu **spaka-iā-*. W nazwie obserwuje się dwie zmiany charakterystyczne dla późnej fazy rozwojowej języka scytyjskiego. Po pierwsze, w nazwie wystąpiła asymilacja grupy konsonantycznej **śu-* do **sp-* i **pp-*, skąd następnie **p-* w pozycji nagłosowej¹⁷.

Po drugie, pojawiło się udźwięcznienie interwokalicznego *-k-* do *-g-* na skutek irańskiej lenicji (por. part. *yspg* [ispag] ‘pies’, npers. *sag* ‘ts.’ < irań. **spaka-*).

¹⁶ W językach irańskich pojawiają się procesy lenicyjne, które wywołują udźwięcznienie spółgłosek bezdźwięcznej w pozycji interwokalicznej. Szerzej na ten temat irańskiej lenicji spółgłosek wypowiada się Leszek Bednarczuk (1996: 17–33; 2003: 1–13).

¹⁷ Zmiana **sp-* > **pp-* > **p-* jest potwierdzona w zachowanym nazewnictwie Scytów, por. scytyjską nazwę plemienną *Spali*, podaną w źródłach greckich jako Πάλοι (< irań. **spāda-* m. ‘grupa zbrojnych, armia’, por. awest. *spāda-*, też *spāda-* m. ‘wojsko, oddział wojskowy’, npers. *sepāh* ‘wojsko’, oset. *fsad*, *afsad* ‘wojsko, armia’; Horn 1893: 155; Bartholomae 1904: 1617; Abaev 1958: 479).

3.7. Scytyjska nazwa renifera (lub łosia)

W leksykonie Hesychiosa z Aleksandrii pojawia się następująca glosa: τάρανδος· ζῶον ἐλάφω παραπλήσιον, οὗ τα<ι>ς δορα<ι>ς εἰς χιτῶνας χρῶνται Σκύθαι (Hansen, Cunningham 2009: 12) „*tárandos*: zwierzę przypominające jelenia, którego skóry używali Scytowie na odzienie”¹⁸. Ten sam termin ma o wiele wcześniejszą atestację. Pojawia się on w dziełach Arystotelesa (*Mir.* 832b8; *Fr.* 371), Teofrasta (*Fr.* 172.1) oraz Klaudiusza Eliana (*NA* II 16). Późne źródła greckie poświadczają dodatkowo formę τάρανδος (Ph. I 384), najpewniej sekundarną (Liddell, Scott 1996: 1757; Brust 2005: 643–644). Powszechnie uważa się, że grecki termin τάρανδος oznacza ‘renifera, *Rangifer tarandus* L.’, ssaka z rodziny jeleniowatych (*Cervidae*) zamieszkującego euroazjatycką tundrę i lasotundrę. Źródła łacińskie znają nie tylko wersję *tarandus* / *tarandrus* (Plin., *NH* VIII 123, 124), ale także odmienną lekcję *parandrus*, poświadczoną w dziele Solinusa, XXV 30 (Morta 2004: 43–45). Sugestia badawcza, że termin oznaczający renifera został przejęty przez Greków za pośrednictwem języka scytyjskiego wydaje się nad wyraz sensowna. Skóra renifera była zapewne poszukiwanym towarem nie tylko przez Scytów, którzy szyli z niej ubranie odpowiednie na porę zimową, ale także przez handlarzy greckich, którzy sprowadzali do Grecji rozmaite towary z północnych terenów Europy.

Lambert Isebaert (1982: 62–65) na bazie greckiego zoonimu τάρανδ(ρ) os rekonstruuje termin scyt. **θaran-tara-* (< ie. dial. **keren-tero-* „rogate zwierzę”). Badacz belgijski łączy pierwszy człon z indoeuropejskiego terminem oznaczającym ‘róg’ (por. gr. κέρας n. ‘róg’, łac. *cornu* n., ang. *horn* ‘ts.’), uznaje zatem renifera za ‘rogate zwierzę’, a ściślej ‘zwierzę podobne do rogacza’¹⁹. Byłaby to wyłącznie scytyjska innowacja leksykalna. W języku nowoperskim funkcjonuje jednak zbliżony fonologicznie zoonim *tarandak* ‘gatunek dzikiego zwierzęcia / a sort of wild beast’ (Steingass 1957: 297; Brust 2005: 645), który może być albo zapożyczeniem ze scytyjskiego, albo

¹⁸ Podobna definicja pojawia się w innych opracowaniach leksykalnych i etymologicznych, np. „an animal reminiscent of the deer, the hides of which are used for coats by the Scythians” (Beekes 2010: 1451).

¹⁹ Warto zauważyć, że germańska nazwa renifera także oznaczała ‘rogacza’, por. stnord. *hreinn* m. ‘renifer’, norw. *rein* ‘ts.’, szw. *ren*, *rendjur* ‘ts.’, duń. *Rensdūr*, stang. *hrān* m. ‘ts.’, ang. *reindeer*; niem. *Rentier* (< pgerm. **hrainaz* m. ‘renifer’, także **hraina-deuzaz* m. ‘ts.’) (Isebaert 1982: 63; Adams 1985: 271; Orel 2003: 183). Pragermański zoonim można sprowadzić do archotypu pie. **kroinos* m. ‘rogacz, rogate zwierzę’, por. alb. tosk. *dre* (pl. *drerë*), geg. *drë* (pl. *drenë*) m. ‘jelen’ (< palb. **θrainas* m. < pie. **kroinos*) (Witczak 1990: 50), alb. *drenze* f. ‘łania’ (< palb. **θrainidjā*).

wyrazem prapokrewnym²⁰. Niezależnie od przyjętej opcji zarówno proponowana etymologia, jak i sugerowana analiza słowotwórcza, zdają się budzić liczne wątpliwości.

W językach uralskich są poświadczone nazwy łosia lub renifera, które do złudzenia przypominają nazwę scytyjską τάρανδος, por. mordw. (erz.) *śarda*, *śardo* ‘łoś, *Alces alces* L.; renifer, *Rangifer tarandus* L.’, (moksz.) *śarda* ‘ts.’ (< pmordw. **śarδa*), czer. (gmar.) *śarδâ*, (wmar.) *śorδo* ‘łoś’ (< pczer. **śârδa*), chant. (wach.) *surti* ‘młody (jednoroczny lub dwuletni) udomowiony renifer’, (kaz.) *sürti* ‘roczne cięły, roczne źrebię, roczne łosię, roczne cięły renifera; dwuletni udomowiony renifer’ (< pch. **sürti*), wog. *surti* ‘roczne cięły renifera’ (< pwog. **surti*), ngan. *śira?ku* ‘samica renifera mająca od roku do trzech lat / reindeer cow between one and three years old’; jur. *sircej* ‘roczna samica renifera’; selk. *sjaera* ‘*Cervus tarandus* (= renifer, *Rangifer tarandus*)’ (Collinder 1977: 73; Rédei 1986–1988: 464; Aikio 2020: 106). Powyższe terminy są poświadczone w trzech osobnych ugrupowaniach uralskich, obejmujących języki wołżańskie (tj. mordwiński, czeremiski), obugryjskie (tj. chantyjski, wogulski) oraz samojedzkie (m.in. nganasański, juracki, selkupski) i ponadto sprowadzają się do jednolitego uralskiego archetypu **śarta* ‘łoś, młody renifer / Elentier, (junges) Rentier’ (Rédei 1986-1988: 464) lub **ćarta* ‘łoś, renifer / moose, reindeer’ (Aikio 2020: 106). Wspólnota uralska została zerwana w czwartym tysiącleciu p.n.e., co pozwala sądzić, że uralski zoonim **ćarta* był niegdyś znany licznym plemionom ugrofińskim i samojedzkim, a jego kontynuanty przetrwały do czasów współczesnych aż w siedmiu językach uralskich. Z kolei termin greckoscytyjski τάρανδος, choć pojawia się IV w. p.n.e. (m.in. w pismach Arystotelesa ze Stagiry, żyjącego w latach 384–322 p.n.e.), nie wykazuje żadnych oczywistych odpowiedników w innych językach irańskich. Materiał językowy pozwala zatem wnioskować, że Scytowie osiedliwszy się na terenach przyczarnomorskich zapożyczyli od jakiegoś plemienia ugrofińskiego (prawdopodobnie blisko spokrewnionego z Mordwinami i Czeremisami) nazwę ‘łosia / renifera’. Postać fonetyczna i morfologiczna greckoscytyjskiego zoonimu pozwala przypuszczać, że rekonstrukcja **ćarta* ‘renifer tundrowy, *Rangifer tarandus* L.’ jest uproszczoną formacją, wywodzącą się z dawnego prototypu **ćaramta* ‘renifer z jasnoszarą (zimową) sierścią’, który jest dobrze motywowany czasownikiem **ćeramta* ‘stać się szarym’, por. chant. *surəmtə-* ‘stać się szarym, zszarzeć’, także ‘wysuszyć, stać się suchym’ (Aikio 2020: 126), utworzonym od przymiotni-

²⁰ W języku nowoperskim, jak zauważa drugi z anonimowych recenzentów, pojawia się także homonimiczny ornitonim *tarandak*, także *tarand*, *tartarak*, *terender* ‘ptak drobniejszy od wróbla’.

ka **ćera* ‘biały, białoszary, szarawy’. Przymiotnik ten był często kojarzony z kolorem sierści renifera, por. lap. (ina.) *čyeri* ‘białe włosy, białe plamy na skórze renifera / white hair, white spots on reindeer hide’, (lu.) *tjuorre* ‘jasnoszary (o sierści zwierzęcej); jasnoszary renifer / light gray (of animal hair); light gray reindeer’ (Aikio 2020: 103–104). Nie da się wykluczyć, że uralską nazwę renifera, którą w językach wołzańskich zużytkowano dla określenia łosia, należy wyjaśniać odmiennie. Rekonstruowany archetyp **ćarta* mógłby z powodzeniem reprezentować formację złożoną **ćera-ańta* ‘renifer’, dosłownie ‘białoszary rogacz’. W pierwszym członie można wyróżnić uralski wyraz **ćera* ‘biały, białoszary, szarawy’, także oznaczający ‘śnieg; szron; skorupę lodową na śniegu; zimę’²¹, w drugim natomiast apelatyw ur. **ańta* ‘poroże, róg / antler, horn’ (Aikio 2020: 19–20; Rédei 1986–1988: 12–13), zachowany na gruncie ugryjskim (chant. *añət* ‘róg’; wog. *āñit* ‘poroże, róg’) i samojezdkiem (np. jur. *ńamt* ‘poroże, łopaty (renifera)’, ngan. *ńamtə*, mat. *amda* ‘poroże, róg’)²². Grekoscytyjska nazwa τάρανδος m. ‘renifer (lub łoś)’ doskonale odzwierciedla ugrofiński termin **ćarańta* ‘renifer, *Rangifer tarandus* L.’ (< ur. **ćera-ańta*, dosłownie ‘jasnoszary rogacz’), uproszczony następnie do skróconej wersji **ćarta*, zachowanej w postaci (pwog.) **surtĩ* / (pch.) **sũrtĩ* w językach ugryjskich oraz (pmordw.) **śarδə* / (pczer.) **šārδə* w językach wołzańskich (zarówno w mordwińskim, jak i w czeremiskim pojawiła się sekundarna semantyka ‘łoś, *Alces alces* L.’).

4. Konkluzje

W niniejszym artykule przedyskutowano sześć scytyjskich zoonimów zachowanych w późnoantycznym leksykonie Hesychiosa z Aleksandrii, a także nazwę kumysu (czyli napoju pozyskiwanego z mleka klaczy), w obrębie której, jak przypuszczam, skrywa się zarówno scytyjskie miano kobyły, jak i konia. Niektóre nazwy zwierząt mają *explicite* potwierdzoną genezę scytyjską, podczas gdy dwie inne glosy (ἀρανίς · ἔλαφος; γοῖτα · οἶς) zostały przypisane Scytom na podstawie uzasadnionego domniemania. Owe glosy zawierają bowiem takie elementy, które pozwalają przekonująco wnioskować o ich scytyjskiej genezie. Słownik Hesychiosa przechował scytyjskie

²¹ Wyraz ten jest poświadczony m.in. w językach lapońskich, permskich, ugryjskich i samojezdkiem.

²² Dawny termin uralski oznaczający ‘róg, poroże’ (ur. **ańta*) został zastąpiony przez termin ugrofi. **ćarvi* ‘poroże, róg’ (zapożyczony z języków irańskich), który jest dobrze poświadczony w językach lapońskich (np. lap. lu. *tjoarvve* ‘róg’), fińskich (por. fi. *sarvi*, est. *sarv* ‘róg’), mordwińskich (np. mordw. moks. *śura* ‘róg’), czeremiskich (np. czer. *šur*), permskich (np. udm. *šur* ‘poroże, róg’) i w węgierskim (por. węg. *szaru* ‘róg’).

nazwy trzech zwierząt hodowlanych: 'konია / klaczy' (gr. ← scyt. **appākā* ← scyt. **appa-* m. < **aspa-* < irań. **aśya-* < pie. **h₁ekuos*), 'psa / suki' (scyt. παγαίη < irań. **śuaka-iā-*) oraz 'owcy' (scyt. γοῖτα < irań. **gaiθā-*). W leksykograficznej pracy Hesychiosa z Aleksandrii odnotowano także scytyjskie nazwy kilku dzikich zwierząt, m.in. 'jelenia' (scyt. ἀραβίς < irań. **araniš* < pie. **h₁elen-s*), 'renifera' lub 'łośia' (scyt. τάρανδος ← ugrofiń. **ćar/ań/ta*), 'łabędzia' (scyt. ἄγλυ < irań. **madgu-* 'gatunek ptaka wodnego' lub irań. **argawa-* 'wspaniała, okazała [ptak]') i 'szarańczy' (scyt. ἀδύορ < irań. **āti-gar/a/-*, dosł. '[owad] pożerający trawę').

Skróty językowe

alb. – albański; ang. – angielski; att. – attycki (dialekt języka greckiego); awest. – awestyjski; bacb. – bachijski; bacht. – bachtiański; baktr. – baktryjski; bał. – bałtosłowiański; chant. – chantyjski (ostiacki); chor. – chorezmijski; chot. – chotański; cz. – czeski; *czecz.* – czeczeński; czer. – czeremiski (maryjski); dig. – digorski (dialekt języka osetyńskiego); duń. – duński; erz. – erziański (dialekt języka mordwińskiego); est. – estoński; fi. – fiński; geg. – gegijski (dialekt języka albańskiego); gmar. – górnmaryjski (dialekt języka czeremiskiego); gr. – grecki; het. – hetycki; hom. – homerycki (epicki) dialekt języka greckiego; ie. – indoeuropejski; ina. – inari (dialekt języka lapońskiego); ing. – inguski; irań. – irański; iroń. – iroński (dialekt języka osetyńskiego); jagn. – jagnobski; jazg. – jazgulamski; joń. – joński; jur. – juracki (nieniecki); kab. – kabardyński; kaz. – kazymski (dialekt języka chantyjskiego); kurd. – kurdyjski; lap. – lapoński; lit. – litewski; lik. – likijski; lu. – lule (dialekt języka lapońskiego); łac. – łaciński; mat. – matoryjski; moks. – mokszański (dialekt języka mordwińskiego); mordw. – mordwiński; mundz. – mundzański; myk. – mykeński (dialekt języka greckiego); ngan. – nganasański (tawgijski); ngr. – nowogrecki; niem. – niemiecki; norw. – norweski; npers. – nowoperski; orm. – ormiański; oset. – osetyński; palb. – praalbański; par. – paraczi; part. – partyjski; pch. – prachantyjski; pcer. – praczeremiski (pramaryjski); pgerm. – pragermański; pie. – praindoeuropejski; pmong. – pramongolski; pmordw. – pramordwiński; pol. – polski; pszt. – paszto (afgański); pwog. – prawogulski (pramansyjski); ros. – rosyjski; sar. – sarykolski; sch. – serbochorwacki; scyt. – scytyjski; selk. – selkupski; sogd. – sogdyjski; stang. – staroangielski; stnord. – staronordycki; szaps. – szapsugijski; szw. – szwedzki; śrgr. – średniogrecki; śrpers. – średnioperski; ta. – tacki (tat); tadż. – tadżycki; tosk. – toskijski (dialekt języka albańskiego); udm. – udmurcki; ugrofi. – ugrofiński; ur. – uralcki; wach. – wachijski (dialekt języka chantyjskiego); waz. – waziri; wed. – wedyjski; węg. – węgierski; wmar. – wschodniomaryjski (dialekt języka czeremiskiego); wog. – wogulski (mansyjski).

Literatura

- Abaev V. I. (1958–1973–1979): *Istoriko-ètimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka*. Vol. I–III. Moskwa–Leningrad.
- Ačarian Hr. (1926): *Hayeren armatakan bařaran*. Vol. I. Erevan (przedruk: Erevan 1971).
- Adams D.Q. (1985): *Designations of the Cervidae in Proto-Indo-European*. „The Journal of Indo-European Studies” XIII, s. 269–281.
- Adontz N. (1927): *Tarkou chez les anciens Arméniens*. „Revue des études arméniennes” VII, s. 185–194.

- Aikio A. (2020): *Uralic Etymological Dictionary*. Draft version of entries A–Ć, opened for comments and discussion on <academia.edu>, dostęp: 17.01.2020.
- Bailey H.W. (1979): *Dictionary of Khotan Saka*. Cambridge.
- Bartholomae Ch. (1904): *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg.
- Bednarczuk L. (1996): *Lenicja spółgłosek w językach irańskich*. [W:] *Iranica Cracoviensia, Cracow Iranian Studies in Memory of Władysław Duleba*. Ed. A. Krasnowolska. Kraków 1996, s. 17–33.
- Bednarczuk L. (2003): *Consonant Lenition in Iranian*. [W:] *Iranica Selecta. Silk Road Studies (Studies in Honour of Professor Wojciech Skalmowski)*. Ed. A. van Tongerloo. Leuven, s. 1–13.
- Beekes R. (2010): *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. I–II. Leiden–Boston.
- Borger R. (1956): *Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien*. Graz.
- Brust M. (2005): *Die indischen und iranischen Lehnwörter im Griechischen*. Innsbruck.
- Collinder B. (1977): *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*. Hamburg.
- Cunningham I.C. (2018–2020): *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Vol. I–II. Berlin–Boston.
- Derksen R. (2008): *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston.
- Edelman D.I. (2015): *Etymological Dictionary of the Iranian Languages/Étimologičeskij slovar' iranskich jazykov*. Vol. V. Moskva.
- Freiman A. (1925): *d > δ > l i š > l w dialektach irańskich*. „Rocznik Orientalistyczny”. Vol. II, 1919–1924 (wyd. 1925), s. 120–125.
- Greppin J.A.C. (1978): *Classical and Middle Armenian Bird Names*. Delmar.
- Hammer S. (1959): Herodot, *Dzieje*. Z języka greckiego przełożył i opracował S. Hammer. T. I. Warszawa.
- Hansen P.A. (2005): *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Vol. III. Berlin–New York.
- Hansen P.A., Cunningham I.C. (2009): *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Vol. IV. Berlin–Boston.
- Horn P. (1893): *Grundriß der neupersischen Etymologie*. Straßburg.
- Hübschmann H. (1875): *Über die Stellung des armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen*. „Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung” XXIII, s. 5–42.
- Hübschmann H. (1895): *Persische Studien*. Strassburg.
- Isebaert L. (1982): *Encore grec τάρανδ(ρ)ος 'renne'*. „Glotta” LX, z. 1–2, s. 62–65.
- Kent R. (1953): *Old Persian (Grammar, Texts, Lexicon)*. New Haven.
- Kullanda S.V. (2006): *Lingua Scythica ad usum historici*. [W:] *Drevnosti skifskoj epochi. Zbornik statej*. Ed. V.G. Petrenko, L.T. Jablonskij. Moskva, s. 194–209.
- Lagarde P. de (1866): *Gesammelte Abhandlungen*. Leipzig (przedruk Osnabrück 1966).
- Latte K. (1953–1966): *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Vol. I–II. Hauniae.
- Liddell H.G., Scott R. (1996): *A Greek-English Lexicon*. Oxford.
- Loma A. (2000): *Skythische Lehnwörter im Slavischen. Versuch einer Problemstellung*. [W:] *Studia Etymologica Brunensia*. Vol. I. Ed. I. Janyšková, H. Karlíková. Praha, s. 333–350.
- MacKenzie D.N. (1971): *Concise Pahlavi Dictionary*. London.
- Mayrhofer M. (2006): *Einiges zu den Skythen, ihrer Sprache, ihrem Nachleben*. Wien.
- Morgenstierne G. (1974): *Etymological Vocabulary of the Shughni Group*. Wiesbaden.
- Morgenstierne G. (2003): *A New Etymological Vocabulary of Pashto*. Wiesbaden.
- Morta K. (2004): *Świat egzotycznych zwierząt u Solinusa*. Wrocław.
- Orel V. (2003): *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden–Boston.
- Rastorgueva V.S., Edelman D.I. (2000–2007): *Etymological Dictionary of the Iranian Languages / Étimologičeskij slovar' iranskich jazykov*. Vol. I–III. Moskva.
- Rédei K. (1986–1988): *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Budapest.
- Sadovski V. (2017): *The Lexicon of Iranian*. [W:] *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics*. Eds. J. Klein, B. Joseph, M. Fritz. Berlin–Boston, s. 566–599.
- Schmitt R. (red.) (1989): *Compendium linguarum Iranicarum*. Wiesbaden.

- Schmitt R. (2003): *Die skythischen Personennamen bei Herodot.* „Annali. Università degli Studi di Napoli: L'Orientale” LXIII, s. 1–31.
- Smoczyński W. (2007): *Słownik etymologiczny języka litewskiego.* Wilno.
- Starostin S.A., Dybo A.V., Mudrak O.A. (2003): *An Etymological Dictionary of Altaic Languages.* Leiden–Boston.
- Steingass F.J. (1957): *A Comprehensive Persian-English Dictionary.* London.
- Szemerényi O. (1980): *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian – Skudra – Sogdian – Saka.* Wien.
- Thompson A.W. (1966): *A Glossary of Greek Birds.* Hildesheim.
- Tzitzilis Ch. (1987): *Balkanische Etymologie.* „Linguistique Balkanique” XXX, z. 2, s. 99–111.
- Witczak K.T. (1990): *Tocharian B karse ‘hart, deer’ and Hittite karšaš ‘locust, grasshopper’.* „Tocharian and Indo-European Studies” IV, s. 47–53.
- Witczak K.T. (1991): *Pozycja języka scytyjskiego w indoirañskiej rodzinie językowej.* „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XLVI, s. 55–67.
- Witczak K.T. (1992): *Skifskij jazyk: opyt opisanija.* „Voprosy jazykoznanija” nr 5, s. 50–59.
- Witczak K.T. (1999): *Studies in Armenian Etymology (1–30).* „Studia Etymologica Cracoviensia” IV, s. 173–191.
- Witczak K.T. (2001): *Lithuanian atúodogiai, atúoriečiai ‘summer rye’, atólas (m.) ‘aftermath, after-grass’ and the Indo-European name for ‘grass’.* „Baltistica” XXVI, nr 1, s. 43–47.
- Witczak K.T. (2005): *Notes on the Etymological Dictionary of the Iranian Languages.* Vol. I. „Studia Iranica” XXXIV, s. 281–288.

